

Alim olmaq asandır, ya insan?

Vidadi ORUCOV,

Lənkəran Dövlət Universiteti Humanitar
fənlər kafedrasının professoru, pedaqoji elmlər doktoru

Min illərdir ki, atalar sözünə çevrilmiş “Alim olmaq asandır, insan olmaq çətin” məsələ bu gün nə öz dəyərini, nə də aktuallığını itirmir. Qəribədir ki, buna bənzər misallar dünyanın bütün xalqlarında vardır. Görünən odur ki, bu atalar sözü elə-bele yaranmayıb. O da hamıya bəllidir ki, insan olmaq çətindir. Bu atalar sözü ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Salahəddin Xəlilov yazar: “Amma bir şey unudulur ki, bu atalar sözündə “insan” anlayışı “her adam” mənasında deyil, “kamil insan” mənasında işlədir. Və əslində bu iki fikri birləşdirərək belə demək daha daqiq olardı: Alim olmaq çətinidir, kamil insan olmaq isə ondan da çətinidir”; cümkə onun əlavə şərtləri də var. Buraya ilk növbəd yüksək mənəviyyat addır ki, buraya da alicənablıq, fədakarlıq, qorxmazlıq, ləyaqət və s. onlarca insanı keyfiyyət daxildir və bunların heç biri “alimlik” anlayışında ehtiva olunmur”. Daha maraqlı odur ki, hər bir yerdə bu məselin tərsinin özünü doğrultmasını - “İnsan olmanın daha asan olmasına” isteyirlər. Nədənsə bu sehri “daş” əsrərdir ki, quyunun dibindədir.

Son dövrlərdə cəmiyyətimizdə gənclər arasında baş alıb gedən xoşagelməz halların: intihar, narkomaniya, qeyri-əmənovi dinlərin təsirinə düşmək və başqa xoşagelməz hadisələr hamını narahat edir. Müəllim-sağır-tələbə münasibətlərində gərginliklər hələ də qalır. Bir çox hallarda yeniyetmələri nə evdə, nə də məktəbdə anlaşılmış isteyirlər, onlar isə suallarına cavabı onlara doğma olmayan “başqa yerlərde” axtarmalı olurlar. Belə misallar yüzülcədir. Sadəcə, bunların çıxunuşu eşidib eşitməliyə, ya da görüb görmezliyə vururūq özümüzi, birtəhər yola veririk. Bu hadisələrlə bağlı maraqlı, cəfəngiyat xarakterli açıqlamaların sayı isə hadisələrin sayıdan qat-qat çox və qorxuncudur. Bir-birindən fərqli, daha çox hallarda isə bir-birinə zidd olan bu fikirləri çatınlıkla olsa da dildən, bir xeyli də düşündürdən sonra yeganə çıxış yolu kimi səbir və təmkinlə bu atalar məselinə müraciət etməli oluruq. Daha sonra ister-istəməz belə bir sual doğur, bəs, gərəsən, belə halların çıxalmasının başlıca səbəbi haradadır, nədədir?

Bu sualların cavabı bir olsa da, gümənmin yerə qaçıf. Fikirlərimiz dünyani dörd dolansa da, sonunda en gümən və şübhə yeri kimi yeno də məktəbin, təhsilin üstüne qayıdır. Büyük şairimiz Hüseyin Cavid yazır ki, “Bir millətin tərəqqi və tədənnisini bilmək üçün millətin məktəblərini, daha doğrusu, ibtidai məktəblərini görmək kifayət eder”. Məktəb, təhsil hər kəsin, millətin tələyində öz naxışını mütləq hekk edir. Bütün xalqlar məktəbə, təhsilə ümidi baxırlar. Bu baxımdan ulu önder Heydər Əliyevin “Təhsil, millətin geleceyidir” amalı müstəqilliyimin ilk illərindən Azərbaycan cəmiyyətini inkişaf və tərəqqiyə səsləyən bir qüvvəyə çevrildi. Milli təhsil quruculuğunu konsepsiya və strategiyasının hazırlanmasında bir təmel oldu.

Hamıya o da bəllidir ki, məktəbdə əsas sima müəllimdir. Müəllimləndən çox şey umsaq və küsəs də, hər zaman noticələr, isteklərimiz reallıqlara uyğun gəlmir. Yüzlərlə müəllimin gözü qarışısında böyükənlərin bəziləri ağlaşılmaz addımlar atırlar. Bu məsələdə düzəldər ki, məktəb, müəllim gənənin çox hissəsini elə ilk andan öz üzərinə götürür, ancaq tam da qəbul etmir, kimlərinse də məsuliyətin olduğunu vurğulayırlar. Şübhəsiz ki, müəllimlər də haqlıdırlar, bu məsələdə cəmiyyət və dövlət birliliyi həllədici, təlim-tərbiyə prosesinin tamlığı ilə bağlı fikirlər və əməllər bir-birinə arxa-dayaq olmalıdır. Ancaq təcrübə göstərir ki, hər zaman belə olmur, noticədə hamı kimi müəllimlər də təessüflənmək qalır.

Diger tərəfdən bu məsələləri incelesək, görərik ki, təlim-tərbiyə prosesinin tamlığında, onun təxliyi və idarə olunmasında həllədici mövqədə dayanan bir sıra məsələlərə münasibət pedaqogika elminin özündə hələ də birmənalı, tam aydınlaşdırılmayıb. Onlardan biri də ümumilikdə “təlim” və “tərbiyə” məsələlərinin bir-birinə münasibətidir.

Uzun illərdir ki, pedaqogika elmində “tərbiyə” və ya “təlimin” hansının daha önəmlisi, ya da bunlardan hansının dəha evvel yarandığı geniş müzakire obyektinə çevrilib. Pedagoqika sahəsində tanınmış alimlərdən bəziləri “tərbiyə” və “təlim” in pedaqoji prosesin qoşa qanadının olmasına, bəziləri isə bunların ayrı-ayrı sahələri şəhət etdiyini, bəziləri də bunlardan birinin sadəcə digərinin alt komponentlərdən biri olduğunu söyləyirlər.

Professor Zahid Qaralov bu məsələ ilə bağlı “Tərbiyə” adlı eserində yazar: “Cəmiyyətdə belə bir fikir geniş yayılıb: “Örvələcə tərbiyə, sonra təlim”. Bu fikir tərbiyənin insan üçün son dərəcə vacibliyinə səbubələ olsa da, təlimin tərbiyədici funksiyasının inkar-

dir. Ona görə də bu fikri süara çevirmək düzgün olmaz. Təlim və tərbiyənin bir-biri üçün həm səbəb, həm də nəticə olması məlumdur və təlim-tərbiyənin vahidlik prinsipi əzadlıq təsdiq edilmişdir. Bununla belə, həmin fikri əsasında təhsilin təhsilə başlayacağı vaxta qədərki dövr üçün məqbul saymaq, ona əməl etmək vacibdir”.

Ə.Paşayev, F.Rüstəmov, Y.Kərimov, F.Sadiqov və başqaları təlimin tərbiyədici funksiyasının olduğunu nəzərə alaraq, təlim prosesində tərbiyə işinə də aparlığınu vurğular. Gərkəmli alimlərimiz Y.Talibov, Ə.Ağayev, A.Eminov və İ.Sayevin birgə müəllifləri ilə yazılmış “Pedaqogika” (tədris vəsaiti) adlı əsərdə isə “Tərbiyə təlim prosesinin hüdudlarını aşaraq, daha geniş sahədə edir” kimi qeyd edirlər.

Respublikamız ikinci dəfə müstəqilliyini bərpa etdiyindən sonra təhsilimizin hüquq-normativ bazasının gücləndirilməsi, demokratikləşməsi, humanistləşdirilməsi, məzmunca və keyfiyyətə yenileşdirilməsi və maddi-texniki terminatı istiqamətdə atılan uğurlu və ardıcıl addımlar davam etdirilir. İndi təhsilimiz ilk növbəd Avropa və dünyamızın təhsil mənəvi ruh, qol-qanad verirdi. Sonra ki illərdə, müəllimlik təcrübəmədən onun mənənə göstərdiyi bu əsl müəllimlik qayğısına hənsi bir yolla başqalarına göstərməyi özü-mənəvəi borc bildim.

İstə işə düzəldən, isterse də kənar teşkilatlara işi düşən hər kesdən xasiyyətməmə tələb edirdilər. Bu xasiyyətnamələr əksər hallarda somimi, pedaqoji dildə və əslubda yazılmışdır. Bütün bunlarla yanaşı, məktəb istərki təşkilatları sistemli və ardıcıl iş aparır. Həcə kəsin diqqətən yox id. Hər bir şagird haqqında forma-

Məktəblərdə pedaqoji prosesin təşkiləti məqsədilə tədris və tərbiyə işləri üzrə müavilə var, əsas diqqət isə tədrisidir, tədrisla bağlı vəzifə maaşı da dəha üstündür. Təhsilələr hamisini məktəbin istiqaməti mədənəni-kütləvi işlərde iştirakı da vəcib dəyil, bu, könüllülük prinsipində, onsuza təhsilələrə qəbul hazırlamaq, şəxs haqqında müəyyən təsəvvür formalasdırırdı. Ali məktəblərə qəbul hazırlamaq isə sonuncu siniflərdə müəyyən fənlərdən təkcə “bilik” göstərmək məqsədilə “robota” əsaslıdır... Bütün bunlarla yanaşı, məktəb istərki təşkilatları sistemli və ardıcıl iş aparır. Həcə kəsin diqqətən yox id. Hər bir şagird haqqında forma-

ya təcrübəsi, təhsilin dinamik inkişafı və bir-dəfəlik təhsildən fasiləsiz təhsil prinsipinə keçid ideyaları təşkil edir. Əmənovi təhsil formaları yeni təhsil modellərinə integrasiya olunur və vahid təhsil məkanının yaranmasına qədər qəhərənək təsəvvür formalasdırırdı. Bütün bunlarla yanaşı, məktəb istərki təşkilatları sistemli və ardıcıl iş aparır. Həcə kəsin diqqətən yox id. Hər bir şagird haqqında forma-

yaşanış istiqamətli fikir isə tam reallığı uyğun gəlir.

İndi də təhsil müəssisələrimizdə bu istiqamətdə sistemli işlər aparılır. Müasir təlim metodları və yeni pedaqoji texnologiyaların təlim-tərbiyə prosesinə tətbiqi uğurla davam etdirilir. Ancaq ümumilikdə hiss olunur ki, təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə mədəniyyəti yetərli dəyil, tərbiyənin qanunauyğunluqları və qanunları realılıqla uzlaşır. Bəzən təhsil müəssisələr tərbiyə vəzifələrini, lazım olduğunu kimi yerinə yetir bilmir. Əksər hallarda uşaqla ailənin, məktəbin, müəllimlərin təsiri fərqli olur. Pedaqoji təsir-lərə sosial təsirler arasında uyğunluq sürətli böyük. Eyni zamanda, bunlar pedaqoji prosesin nəticələrini özündə birləşdirən bəzəni dəvət sonlarında da öz əksini təqdim etməyən rəsədən təqdim etməyən təsirlerdir. Pedaqoji prosesin təsirlerini, icra metodları eləmə əsaslanmalı, təhsilin bütün pillələrində milli dəyərlərin üstünlüyü hesabına sistemli və ardıcıl olaraq təkmilləşməlidir. Tərbiyə olunanlar erken yaşdan sosiallaşmalı, içtimaiyyətə adaptasiyası əsas məqsəd olmalıdır. Bu sahədə çalışanların pedaqoji ustahı, tərbiyəçiyyə xas olan fərdi xüsusiyyətləri, işə yaradıcı yanaşma və konkret pedaqoji situasiyalarda tərbiyə vəzifələrinin optimallı hollu-yollarını düzgün tapmaq kimi və s. keyfiyyətləri də olmalıdır.

Tərbiyənin keyfiyyəti haqqında yeni anlayışların, məktəbdə keyfiyyətin idarə olunması sisteminin təkmilləşdirilməsi və təhsil xidmətlərinin effektivliyinin dəyərləndirilməsi kimi bir səra məsələlər də maraqlı doğudur.

Bu gün qloballaşan dünyada tərbiyə prosesinin sistemli, məqsədönlü təmələşdirilməsi, hu-manistləşməsinə, bütün tərbiyəvi təsirlerin integrasiyasına olunmasına hər yerdə olduğu kimi, respublikamızda da böyük ehtiyac var.

Bunlardan bəzilərini qeyd etmək olar:

1. Təlim-tərbiyə münasibətlərinə aydınlıq göstərilməli, tərbiyə prosesinin məzmunu, metodları və təşkilinə verilen əsas tələblər zamanına uyğunlaşmalı, tərbiyə prosesinin reallaşması yollarına yönəldilməlidir.
2. Dərinləşən qloballaşmanın mənəvi dünyamızə təsirinə-xüsüsən kütləvi informasiya vasitələri, telekanallar və internete qarşı bir sənədli olmalıdır. Milli-mənəvəi dəyərlərimiz qorunub saxlanılması ilə bağlı sistemli işlər görülməlidir.
3. Milli-mənəvəi dəyərlərimiz, islam əxlaqının gözəl qayəsi, tolerantlıq kimi məsələlərinin erkən yaşdan təqdim etməli, tərbiyəvi məsələlərinə xüsusi yetir bilməlidir. Əksər hallarda uşaqla ailənin, məktəbin, müəllimlərin təsiri fərqli olur. Pedaqoji təsir-lərə sosial təsirler arasında uyğunluq sürətli böyük. Eyni zamanda, bunlar pedaqoji prosesin nəticələrini özündə birləşdirən bəzəni dəvət sonlarında da öz əksini təqdim etməyən rəsədən təqdim etməyən təsirlerdir. Pedaqoji prosesin təsirlerini, icra metodları eləmə əsaslanmalı, təhsilin bütün pillələrində milli dəyərlərin üstünlüyü hesabına sistemli və ardıcıl olaraq təkmilləşməlidir. Tərbiyə olunanlar erken yaşdan sosiallaşmalı, içtimaiyyətə adaptasiyası əsas məqsəd olmalıdır. Bu sahədə çalışanların pedaqoji ustahı, tərbiyəçiyyə xas olan fərdi xüsusiyyətləri, işə yaradıcı yanaşma və konkret pedaqoji situasiyalarda tərbiyə vəzifələrinin optimallı hollu-yollarını düzgün tapmaq kimi və s. keyfiyyətləri də olmalıdır.
4. Məktəb və cəmiyyət tərbiyə laboratoriyasına çevrilənlər, hər bir təhsilənin etik-əxlaqi norma və dəyərlərinin inkişaf dinamikası nəzarətdə olmalıdır, onun sosiallaşmasına və cəmiyyətin layiqli üzv olmasına yönəlməlidir.
5. Təhsilələrin nəticələrini dəyərləndirilməsində əxlaq tərbiyəsi mütləq nəzərə alınmalıdır, qiyamətləndirilməli və bu, bütün tərbiyəvi təsirlerin integrasiyasına olunmasına hər yerdə olduğu kimi, respublikamızda da böyük ehtiyac var.
6. Məktəb istiqaməti təşkilatlarının tərbiyə işinə ehtəsiyi geniş və hər bir təhsilənin üçün cəlbəcəsi olmalıdır. Dövlət və cəmiyyət tərəfindən milli-mənəvəi dəyərlərimiz təbliğ və təsviqi, sosialyümlü layihələri həyata keçirən istiqaməti təşkilatların fealiyyəti rəqəbtənləndirilməlidir.
7. Sınıfda xüsusi, məktəbdən kənar tərbiyə işləri təhsilin bütün pillələrində gücləndirilməli və əlaqlıları genişləndirilməli, başlıca məqsədi tərbiyə alanların sosiallaşmasına yönəlməlidir.
8. Tərbiyə işi ilə məşğul olanların tərbiyəçilərin, təşkilatçılarının, sosial pedaqojişklərin, psixoloqların və b. hazırlıq programlarına yenidən baxılmalı, onlardan daha çox özünü tərbiyədə doğrultmuş variantlarına üstünlük vermə lazımdır.

tayırom. Oxuduğumuz dövrə əxlaqla bağlı qiymət yazıldır. Sınıf jurnalının arxasında “davranış defteri” deyilən bir defter var idi. Lazım goldikdə müəllimlərin sinifdə oxuyan əsaqların mənfi və müsbət cəhətləri barenda qeydlərə qarşı daha diqqətli, qayğıkeş, həssas, uzagötür, hadisələri qabaqlama bacarığı olan müəllimlər edərdi. Bu qeydlərin hər birinin böyük tərbiyələndirici gücü var idi. Kimliyindən asılı olmayaq, bu qeydlər hər kəsi yaxşı və pis menada silkləyir, özünü bir dəha toparlamağa məcbur edirdi. Məsələ əsas etibarı ilə ictimai xarakter alındı, nəticə etibarı ilə hər kəsə eyni bir məlumat formalasıldı: müsbət, orta, ya da mənfi. “Qisası, təhsilin en önemli özəlliklərindən biri də davranış-dəyişdirmə prosesi və onun məqsədönlü həyata keçirilməsidir”.

Zamanı diqqətli olmaq; 3)Yazılı tapşırıqların xarici görkəmə; 4)Keçilən materialların moniməniləşdirilməsinin möhkəmliyinə; 5)Bilkəllerin düzgün tətbiq etmə bacarığına; 6)Davranışa, əxlaqına; 7)Neçə dəfə dərsdə olmadığına; 8)Müəllim tərəfindən yazılışın (iadaların) sayına və səbəbinə görə qiyamətləndirilir.

Göründüyü kimi, təhsilələrin nailiyətlərinin qiyamətləndirilməsinin belə bir sistemde biliklərin moniməniləşdirilməsi ilə yanşı, həm də əxlaq tərbiyəsinin formalasmasına da xüsusi yer verilib, bir neçə kriteriyadan qiyamətləndirilməsindən ayrıca da yarılırlar.

Hakim ideologiyanın tələbələrinə uyğun olaraq 15 may 1920-ci ildə Azərbaycan İnciləb Komitəsinin “Vicdan azadlığı haqqında” dekretinə əsasən, dən dövlətdən ayrılr. İsləm dininin əmənovlara və din adamlarına qarşı xüsusi təqib kampaniyası başlanır, ən layiqli dən xadimləri aradan götürülür. Tərbiyə prosesində millilik, din, etnik köklər, məlli psixologiya, genetika kimi amillər qəbul olunur. İlahiyat elminin tərbiyənin ana xətti olduğunu sübut edən min illərin təcrübəsi mevhət edilir. İnsanlar daldادa bir cür, ic-timai yerlərdə issa başqa cür hərəkət edirdilər. Cəmiyyətdə mənəvi tərbiyə sahəsində bir boşluq yaranır. Bu, özünü dəha çox Büyük Vətən məhərəbə illərində bürüdü verir. Müharibənin on çatın dövründə aqılı dövlət xadimlərinin teklifinə əsasən, 1943-cü ildə Rus kilsəsi, Orta Asiya müsələnləri İdarəsi, 1946-ci ildə isə Zaqafqaziya Müsələnləri İdarəsi yaradılır, dini fealiyyətlə bağlı bəzi